

Jedna z nejmladších
přeživších holokaustu
vypráví svůj příběh

Dcera Osvětími

Tova Friedman a Malcolm Brabant
Předmluva sir Ben Kingsley

DCERA
OSVĚTIMI

Copyright © Tova Friedman with Malcolm Brabant 2023

This edition is published by arrangement with Peters, Fraser and Dunlop Ltd.
through Andrew Nurnberg Associates Prague

Všechna práva vyhrazena.

*Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu nakladatele.*

Translation © Mirka Polová, 2023

Cover © mulcaheydesign.com, 2023

© DOBROVSKÝ s. r. o., 2023

ISBN 978-80-277-3763-5 (pdf)

DCERA OSVĚTIMI

TOVA FRIEDMAN
a MALCOLM BRABANT

přeložila Mirka Polová

*Mým úžasným rodičům Reizel a Machelovi,
kteří nás všechny zachránili.*

*A mým dětem a vnoučatům,
které budou stále vzpomínat.*

OBSAH

PŘEDMLUVA	7
PROLOG	9
KAPITOLA PRVNÍ BĚH O ŽIVOT	15
KAPITOLA DRUHÁ ZA UBRUSEM	29
KAPITOLA TŘETÍ A PAK SI PŘIŠLI PRO MNE	55
KAPITOLA ČTVRTÁ CALIGULŮV PALEC	71
KAPITOLA PÁTÁ KOSTELNÍ HŘBITOV	79
KAPITOLA ŠESTÁ BLOK	91
KAPITOLA SEDMÁ POHŘBENÍ ZAŽIVA	101
KAPITOLA OSMÁ TÁBOR ŽLUTÉ SMRTI	115
KAPITOLA DEVÁTÁ DO HLUBIN PEKELNÝCH	135

KAPITOLA DESÁTÁ SBOHEM, TATI	143
KAPITOLA JEDENÁCTÁ NEPODDÁVAT SE PLÁČI	155
KAPITOLA DVANÁCTÁ SAMA	165
KAPITOLA TŘINÁCTÁ NEJDELŠÍ PROCHÁZKA	179
KAPITOLA ČTRNÁCTÁ OSVOBOZENÍ	189
KAPITOLA PATNÁCTÁ SVOBODA	197
KAPITOLA ŠESTNÁCTÁ PŘIVÍTÁNÍ	205
KAPITOLA SEDMNÁCTÁ NÁMĚSÍČNOST V BERLÍNĚ	213
KAPITOLA OSMNÁCTÁ NEW YORK, NEW YORK	225
KAPITOLA DEVATENÁCTÁ PŘECHODNÁ FÁZE	233
KAPITOLA DVACÁTÁ POHLEDNICE OD MÁMY	243
KAPITOLA DVACÁTÁ PRVNÍ IZRAEL	255
KAPITOLA DVACÁTÁ DRUHÁ VZPOMÍNÁME	273
TOVINO PODĚKOVÁNÍ	289
MALCOLMOVO PODĚKOVÁNÍ	295
EDIČNÍ POZNÁMKA	299

PŘEDMLUVA

Když jsem po dopoledni stráveném s Tovou odjížděl, tanuly mi na mysli závěrečné verše ze Shakespearova Krále Leara:

Král nejvíc zkusil. Kéž nám dáno není
tak dlouho žít v tak velkém utrpení.

Jsem si jist, že Elie Wiesel by nám dovolil použít jeho rčení a označit Tovu Friedmanovou jako hrdinku pravdy a paměti.

Sir Ben Kingsley, únor 2022

PROLOG

Jmenuji se Tova Friedmanová. Jsem jednou z nejmladších přeživších z nacistického vyhlazovacího koncentračního tábora známého jako Osvětim-Březinka. Většinu svého dospělého života mluvím o holocaustu, aby lidé nikdy nezapomněli.

Narodila jsem se jako Tola Grossmanová v polské Gdyni v roce 1938, rok před začátkem druhé světové války. Přežila jsem všechny fáze nacistického pokusu vyhladit židovský národ a po válce jsem se odstěhovala do Ameriky, kde jsem se provdala za Maiera Friedmana a později se přejmenovala na Tovu.

Zdá se, že bez ohledu na to, jak moc já a pár posledních zbývajících přeživších vyprávíme, co jsme zažili, lidé stejně zapominají. Mne osobně vyděsilo, když jsem zjistila, jakou úroveň nevědomosti odhalil průzkum názorů mladých Američanů, který si zadala a v září 2020 publikovala Konference o židovských materiálních nárocích vůči Německu.

Dvě třetiny dotazovaných neměly tušení, kolik Židů při holocaustu zemřelo. Téměř polovina nedokázala jmenovat jediný koncentrační tábor nebo ghetto. Dvacet tři procent věřilo, že holocaust je mýtus nebo se zveličuje. Sedmnáct procent bylo přesvědčeno, že zastávat neonacistické názory

je přijatelné. Podobný průzkum v Evropě v roce 2018 ukázal, že třetina všech Evropanů ví o holokaustu stejně málo, nebo o něm dokonce nikdy neslyšela. Rovněž se ukázalo, že dvacet procent dotazovaných si myslí, že židovský národ má příliš velký vliv ve světě byznysu a financí.

Tato překvapující a alarmující čísla ukazují jen na jedno: antisemitismus či nenávisť k Židům jsou ve Spojených státech a napříč Evropou opět na vzestupu. Připadá mi velmi těžko uvěřitelné, že po tom všem, co jsme vytrpěli v ghettech a koncentračních táborech během druhé světové války, vyploouvají zákeřné postoje z dvacátých a třicátých let opět na povrch. K holokaustu, nejhoršímu zločinu v dějinách lidstva, došlo ani ne před osmdesáti lety a už nyní se vytrácí z paměti? To je, upřímně řečeno, naprosto otřesné.

Mně je nyní osmdesát tři let a touto knihou se snažím zvěčnit, co se stalo, aby ti, kteří zemřeli, nebyli zapomenuti. A aby nebyly zapomenuty ani metody, které byly použity k jejich vyhlazení.

Mnozí lidé si kladou otázku, zda není svět, který nyní obýváme, podobný Evropě třicátých let, kdy byly nacismus a fašismus na vzestupu v předehře ke druhé světové válce. Tehdy byl antisemitismus oficiální státní politikou hitlerovského Německa. Je pravda, že dnes nemá žádná vláda na světě takovou doktrínu zakotvenou v zákoně a ani se k ní nikde nepřiklání větší část obyvatel, nicméně všichni víme o zemích, kde je diskriminace běžná, a dokonce i tolerovaná.

Zášť je dnes jedním z nejrychleji rostoucích fenoménů. Zášť všeho druhu, zejména vůči minoritám. Ať jste na světě kdekoli, zapřísahám vás, neopakujte historii, které jsem byla vystavena já.

Pamatujte, že holokaust začal ani ne dvacet let poté, co Adolf Hitler napsal *Mein Kampf*, svůj základní plán na vyhlazení Židů. Ve věku internetu může ke změnám docházet

daleko rychleji než před osmdesáti lety. Musíme být neustále ostrážiti a mít odvahu nahlas promluvit.

Když jsme tuto knihu dokončovali, vydal ruský prezident Vladimir Putin rozkaz ke vpádu ruského vojska na sousední Ukrajinu, čímž zároveň ohrozil světový mír. Záběry, které nyní vídám v televizi, jsou mi velmi dobře známe. Terorizované děti i dospělí, zničené domovy a rodiny, válečné zločiny, milióny lidí vyhnaných z domova, hlad, protiletectvé kryty, hromadné hroby. A já jen doufám, že po téměř osmi dekáдах úvah o krutostech, které lidé páchali během holokaustu, nám Ukrajina připomíná, jak je důležité pomáhat těm, které postihne válečná spoušť.

Až budete číst dál, chci, abyste zakusili pocity, chutě a pachy toho, jaké to je, žít jako dítě v době holokaustu. Chci, abyste se prošli v mých botách a kráčeli ve stopách mé rodiny. I když v těch nejhorších časech jsme boty neměli. Chci, abyste porozuměli tomu, jakým dilematům jsme museli čelit a z jak absurdních možností jsme si museli vybírat. Doufám, že se rozzlobíte. Protože budete-li mít vztek, možná se vzepřete, a tím se zvýší šance zabránit další genocidě.

Židé mají dlouhou tradici orální historie, své příběhy si předávají z generace na generaci. I já se považuji spíš za vypravěčku než za spisovatelku. A proto mi při psaní této knihy pomáhal můj přítel Malcolm Brabant. On si umí poradit se slovy, metaforami a pojmy.

Poznali jsme se v Polsku v lednu 2020, kdy si svět připomínal sedmdesáté páté výročí osvobození Osvětimi ze dne 27. ledna 1945.

Malcolm je válečný zpravodaj. Byl svědkem etnických čistek, které se v devadesátých letech odehrávaly o pouhých dvanáct set kilometrů dál, v Bosně a Hercegovině. On zná zápach genocidy. Má své vlastní bolestné zkušenosti, sice

jiné než já, ale i on sám několikrát vyvázl jen o vlásek. Spojuje nás to, že jsme oba přežili.

Při snaze umístit mé dětství do správného kontextu se Malcolm pečlivě prohrabal i nacistickou okupací Polska.

Když jsme společně pracovali na oživení zvuků, pachů a chutí holokaustu, vrátila se mi záplava zasutých vzpomínek. Někdy mi nedaly spát celou noc. Kdesi v nezměrných hlubinách mého podvědomí je pohřbeno vše, co se mně a lidem kolem mne přihodilo. Jako aktivní terapeutka musím brát v úvahu i možnost, že nejhorší vzpomínky zamlžil věk a čas. Lidský mozek a tělo jsou mimořádně pozoruhodné nástroje a disponují mechanismy přežití, které asi nikdy plně nepochopíme.

Je možné, že některé detaily mého příběhu úplně přesně neladí s jinými líčeními holokaustu. Moje matka se mnou po válce neustále mluvila o tom, co se nám stalo, aby měla jistotu, že nezapomenu. Rozhovory, na které v této knize vzpomínám, nejsou doslovné, ale obsahem, tónem a charakterem poctivě zachycují to, co tehdy bylo řečeno. Všichni máme různé vzpomínky a verze pravdy. Toto je má pravda.

Nemyslím si, že trpím pocitem viny, který bývá součástí takzvaného syndromu přeživších. Ti, kdo trpí tímto duševním stavem, si vyčítají, že na rozdíl od jiných přežili, přestože žádnou vinu nenesou. Nemyslím si, že by těch šest miliónů Židů, kteří zemřeli při holokaustu, chtělo, abych se cítila provinile. Já jsem se rozhodla zastávat jinou pozici, charakterizovanou výrazem „růst přeživšího“, v níž aktivně využívám svých zkušeností k budování smysluplného života na počest těch, kteří zahynuli. Vzpomínám na ně.

Nasměrovala jsem své trauma k cíli, který nazývám „anulací Hitlerova plánu“. Hitler chtěl vyvražděním našich dětí zlikvidovat naši víru. Já jsem po většinu svého života dělala opak – upnula jsem se na to, aby byla naše rodina prodchnutá

naší kulturou. Mých osm vnoučat je dokladem naší kontinuity.

V těchto vzpomínkách mluvím o genocidě jako o holokaustu, nicméně židovský termín pro katastrofu, šoa, tuto mimořádnou židovskou tragédii vystihuje přesněji.

Osvětím se mi vtiskla do DNA. Téměř ve všem, co jsem po válce dělala, v každém mém rozhodnutí se odrážely mé zkušenosti z doby holokaustu.

Já jsem přežila a to s sebou nese závazek – reprezentovat 1,5 miliónu židovských dětí zavražděných nacisty. Ony mluvit nemohou. Takže já musím mluvit za ně.

Tova Friedmanová,
Highland Park, New Jersey,
duben 2022

KAPITOLA PRVNÍ
BĚH O ŽIVOT

*Osvětim II, rovněž známá jako vyhlazovací tábor Březinka,
Němci okupované jižní Polsko, 25. ledna 1945*

Věk: šest let

Nevěděla jsem, co mám dělat. Žádné dítě v našem baráku nevědělo, co má dělat. Venku byl strašlivý hluk. Ještě nikdy jsem nic takového neslyšela. Tolik křiku. Salvy i jednotlivé výstřely. Pistole a puška vydávají různé zvuky. Pušky třesknou a pistole prásknou. Oboje už jsem viděla i slyšela zblízka. Výsledek je stejný. Lidé upadnou na zem a krvácejí. Někdy vykřiknou. Někdy to proběhne tak rychle, že ani nehlesnou. To když jsou střeleni zezadu do hlavy nebo do krku. Jindy sebou škubou, sípají a chroptí. To je nejhorší. To chroptění. Bolí z toho uši. Vždycky chci, aby to chroptění přestalo. Kvůli nim i kvůli sobě.

Někde venku se ozývaly třesky, prásky a ratatata, rata-tata. Ty rychlé zvuky, to byly samopaly. I ty už jsem viděla v akci. Věděla jsem, co dokážou napáchat, a měla jsem z nich hrůzu.

V oknech drnčelo sklo. Okna se táhla pod převisem po celé délce zdí zhruba čtyři metry nad mou hlavou. Normálně sklem lomcoval vítr, ale tohle bylo jiné. Bylo to jako bouřka bez blesků. V dálce rachotilo něco, co znělo jako hrom. Dřevěné stěny hluk zvenčí tlumily, ale stejně se zdálo, že všichni lidé ve všech barácích sténají a ječí. I všichni psi v táboře vrčeli a štěkali zlobněji než obvykle. Ti psi. Ti strašní, zlí psi.

Slyšela jsem, že němečtí dozorcí řvou z plných plic. Štítla jsem se toho jejich hrdelního jazyka. Kdykoli Němci otevřeli ústa, sevřel mě strach.

Nikdy jsem neslyšela měkkou němčinu. Vždycky byla drsná, cizí a většinou ji provázelo násilí. Slova se utvářela hluboko v hrdle a tolik, tolik jich vyráželo ven jako vrčení, plivání a sykot. Jako ten plot z ostnatého drátu pod vysokým napětím, který nás věznil v táboře a někdy elektrickým proudem zabil toho, kdo dokázal zemřít podle svého, nikoli tak, jak nám diktovali nacisté. Mnozí vězni byli zastřeleni dřív, než se k drátům dostali.

Teď zněl německý řev ještě zlostněji než obvykle. Takhle zní konec světa? Válka byla blíž než kdy dřív. Tentokrát válka, v níž bojovali vojáci s vojáky. Nikoli válka, kterou jsem znala, v níž dobře živené bestie v šedočerných uniformách skopávají na zem vyhladovělé ženy a staré lidi a pak je střílejí do týlu. Ve které jsou děti odesílány do plynových komor a vylétají z komínů jako droboučké vločky popela.

Nedokázala jsem poznat, co se skrývá za napětím prosakujícím skrz plaňkové stěny. Podívala jsem se dlouhými okny nahoru. Při pohledu zdola z ostrého úhlu vypadala obloha za skleněnými šterbinami divně. Jistěže byla tmavá, vždyť panovala hluboká zima, ale bylo zřejmé, že je tmavší, než by měla být. To kvůli kouři ve vzduchu? Kvůli popílku padajícímu na zem? Ale tohle nebyl ten obvyklý popílek.

Tyhle kousíčky byly nějaké větší. Hoří venku? Blíží se plameny sem? Stačila by jediná jiskřička a z našeho baráku by se stala pohřební hranice. Prázdný žaludek se mi svíral strachy. Víc než kdy jindy jsem měla pocit, že jsem v pasti.

Udělala jsem to, co jsem dělávala vždycky, když jsem se potřebovala uklidnit. Vylezla jsem na zídku z červených cihel, vysokou přes půl metru, která se táhla středem baráku. Zídka oddělovala řady třípatrových paland stojících po stranách a absorbovala teplo z kamen uprostřed místnosti. Oheň sice už skomíral, ale cihly si ještě trochu tepla udržely. Sedla jsem si na zídku a prsty u nohou jsem je mnula, abych z nich načerpala co nejvíc utěšujícího tepla.

V mém bloku bylo tolik dětí, že bych je ani nedokázala spočítat. Čtyřicet, padesát, možná šedesát. Nejstarší už patřily spíš k mládeži. Já jsem byla jednou z nejmladších a nejmenších. Všichni jsme byli umounění a špinaví, všichni jsme měli zapadlé oči a pod nimi černé kruhy od nevyspání a hladu. Povětšinou jsme chodili v hadrech, které na nás, dětech vychrtlých na kost, prázdně plandaly. Některé děti nosily pruhované mundúry.

Nikdo z nás nevěděl, co se děje. Žádný ranní *appell*, nástup, se nekonal. Najednou mě zasvrběla čísla na levém předloktí. Poprvé od chvíle, kdy mi je vytetovali, nikoho nezajímala. A-27633. Totožnost, kterou mi přidělili nacisté. Nikdo to číslo nevyvolával. Rutina se zadrhla. Určitě se děje něco divného.

Pořádně najíst jsme nedostali nikdy, takže hlad jsme měli pořád, ale zrovna teď jsme měli stát ve frontě na suchou kůrku chleba a miskou vlažné, řídké ovesné kaše, která, když jsme měli štěstí, obsahovala neurčité stopy zeleniny. Hlad nám všem hryzal útroby.

Jak dlouho už nás takto nechávají? Neměla jsem jak poznat, kolik je hodin, mohla jsem jen sledovat, jak denní

světlo posouvá stíny uvnitř baráku tam a zase zpět. Ale ať je slunce, kde chce, zanedlouho stejně klesne pod úroveň oken a my se opět ocitneme ve tmě.

Z paland se linulo kašlání, popotahování a kňourání. I přes mrazivý chlad tu smrděly pročůrané deky a přetékající lavory s výkaly. Některé děti kňouraly, některé pláč potlačovaly. Pláč je nakažlivý. Člověku se z něj dělá bídňě. Jakmile s ním jednou začne, cítí se ještě žalostněji než obvykle. Začne přemýšlet, jaký je to mizerný život, a už nedokáže přestat. Já jsem se slzám nepoddávala. Nikdy jsem neplakala. Když jsem měla pocit, že nabírám k pláči, zaťala jsem zuby a povznesla jsem se nad to.

Máma mě učila, ať nikdy nepláču, i kdybych byla sebevíc zbědovaná nebo vyděšená. Jsem hrdá na to, že mohu říci, že na někoho tak mladého jsem měla silnou vůli.

„Kam šla *blockälteste*?“

„Dneska jsem ji ještě neviděla.“

„Já jsem ji neviděla od včerejška.“

„Není tady. Jdeme ven.“

„Ale my nesmíme chodit ven.“

„Jestli nás načapá venku, tak nás zmlátí a nahlásí to Němcům.“

Blockälteste, starší bloku čili blokařka, nám velela. Prováděla německé rozkazy. Byla to Židovka stejně jako my. Němci jí za to dávali zvláštní příděl jídla a soukromý prostor na spaní. Byla docela při chuti. Mně připadala tlustá. Ale dítěti připadá moc velký každý dospělý. Za to, že dělala za nacisty špinavou práci, se mohla v klidu natáhnout a spát, aniž by jí někdo kradl deku nebo ji koleny či lokty štouchal do zad.

I když nám blokařka naháněla strach, její kontroly, ba už jen samotná její přítomnost zajišťovaly plnění požadavku *Ordnung muss sein*, pořádek musí být, jak Němci pořád dokola neúnavně opakovali. Bez rozpaků přiznávám, že

jsem se jí bála, ale bez ní by tam byl chaos. A co hůř, nebylo by nic k jídlu.

Normálně byly všechny baráky zamčené a zajištěné závorou. Ale dnes, ať šla blokařka, kam chtěla, musela tak pospíchat, že nás ani nespočetala a nezajistila dveře. Nejraději bych se vyplížila ven, ale ten hluk mi naháněl hrůzu. Žádné dítě se neodvažovalo přes práh. Jako by nám v tom bránilo nějaké silové pole. Byli jsme navyklí poslouchat rozkazy a bez nich se ani nehnout.

Najednou se dveře otevřely. Všichni jsme vyskočili.

Dovnitř vešla nějaká žena, kterou jsem neznala. Vypadala strašně. Rysy v obličejí znetvořila podvýživa tak, že zůstala jen lebka potažená kůží tenkou jako pergamen. Oči zapadly hluboko do důlků, ale tělo bylo odulé. Tohle udělá s člověkem hlad. Tkáň mu zduří. Zpod kusu látky uvázaného kolem hlavy místo šátku v marné snaze uchovat si trochu tepla trčely chomáče tmavě hnědých vlasů.

Ta žena se zadívala na mě.

„Tolo!“ vykřikla. „Jsi tady, dítě moje!“

Obličej jí zalila úleva. Napjaté svaly na lících se uvolnily a v očích jí zajiskřilo. Hlas měla slabý, ale byl mi povědomý. A stejně tak i smutně zelené oči a náznak úsměvu. Zvedla jsem se a rozpačité jsem zůstala stát na cihlové zídce. Vypadala spíš jako strašák než jako moje máma. Podle hlasu to byla moje máma, ale byla to opravdu ona?

A co dělá v mém baráku? Ona přece má být v ženské sekci. Odebrali jí mě před pěti měsíci, když jsem onemocněla. To bylo koncem léta. Když jsme šli jednou do plynové komory, slyšela jsem její hlas a pak znovu, když jsme šli zpátky. Ale neviděla jsem ji. Vlastně jsem mámu neviděla už tak dlouho, že jsem zapomněla, jak vypadá. Už jsem si zvykla, že nemám mámu ani tátu. Už jsem zapomněla, že vůbec někoho na tomto světě mám. Myslela jsem si, že

jsem úplně sama. A teď najednou že bych nebyla? Byla jsem zmatená. Ta žena viděla, že váhám.

„Tolo, to jsem já. Máma,“ řekla a usmála se víc.

Pořád jsem byla na pochybách.

Je to opravdu moje máma?

Ale pak jsem seskočila z cihel a rozběhla se k ní. Cítila jsem, že se mi po obličejí rozlévá úsměv od ucha k uchu. Tohle bylo první opravdové štěstí za celé měsíce.

Přidřepala si, vzala mou hlavu do dlaní a zadívala se mi zpřímá do očí. Pak mě k sobě přivinula a políbila mě. Taky jsem ji objala, jak nejvíc to šlo. Voněla jako moje máma. Opravdu to byla moje krásná máma. Vězeňkyně A-27791. Moje máma.

„Poslouchej mě, Tolo. Nahánějí lidi do houfů, poženou je pěšky do Německa. Až do Německa, stovky kilometrů,“ řekla mi. „Ale podívej se na mě. Mne zastřelí. Já zemřu. Já s nimi nemůžu jít. Podívej se na moje nohy,“ ukázala dolů.

Máma neměla boty. Kolem nohou si omotala hadry. Očividně si je jen narychlo obvázála. Hadry byly zespodu celé mokré a vlhkost vzlínala nahoru. Kotníky a lýtka, zrudlé od mrazu, měla opuchlé, jasná známka vyhladovění. Tábor byl plný podobných strašáků a kostlivců.

„Ty bys to možná dokázala. Ty bys ten pochod mohla přežít, ale tento svět není pro děti. Nechci, abys přežila sama. Takže se zkusíme schovat. Tak budeme mít šanci, že přežijeme spolu. A kdybychom zemřely, zemřeme spolu. Půjdeš se mnou?“

„Ano, mami. Ano, půjdu,“ vyhrkla jsem.

Od narození jsem pobývala ve světě, kde být Židem znamenalo být odsouzen k smrti. Požadavek zemřít byl naprosto normální. Všechny židovské děti umíraly. Ale já jsem vždycky dělala to, co chtěla máma. Máma mi říkala pravdu. Věřila jsem jí. Nikomu jinému. Máma mi říkala pravdu,

protože věděla, že pravda mi může zachránit život. Tak se mnou mluvila vždycky. V ghettu. V pracovním táboře. V dobytčáku. A taky v koncentračním táboře, než nás rozdělili.

I když máma mluvila o tom, že spolu zemřeme, povzbudilo mě, že zároveň říkala, že máme šanci přežít, jestli se budu chovat tak, jak mi řekne. Jako vždycky ke mně byla naprosto upřímná. Jiní rodiče by se možná za takových okolností snažili pravdu zatajit. Nikoli moje máma. Věřila, že v pravdě je síla, která mě může zachránit.

Celé měsíce jsem byla sama. Nebylo nikoho, kdo by mě chránil. Vždycky jsem si myslela, že ať je smrt, co je, budu na ni sama. Ale teď jsem měla někoho, kdo se o mě staral. Věděla jsem, že udělám všechno, co po mně bude máma chtít. Zalila mě vlna úlevy, když jsem si uvědomila, že už nejsem sama.

Víc mi máma neřekla. Vzala mě za ruku a vyvedla mě z baráku ven.

Do nosu nás udeřil smrad z požáru. Praskání dřeva. Prskání a sykot. Jako by někdo rozdělal nějaký obrovský oheň. Zoufale jsem zatoužila po teple, které by mi vyhnalo mráz z těla, ale pak mi máma pevně sevřela ruku a já jsem na mráz zapomněla. Oblohu potáhl dým. Ten oheň byl blízko. Byl hlasitý a znervózňoval mě. Do kouře ze dřeva se mísily ještě jiné pachy. Něco mastného. Taková ta černá hmota, kterou dávali na cesty a na střechy. A bylo v něm ještě něco jiného. Hnilobný zápach pálených odpadků. Tun odpadků.

Máma se trhaně rozhlížela doleva, doprava, doleva, jestli nám odněkud něco nehrozí. Ruku v ruce jsme se rychle, mlčky brodily sněhem. Máma zjevně věděla, kam jde. Já jsem věděla, že musím být pokud možno zticha. Hluk může člověka zabít. Máma mi nemusela nic říkat. Její naléhavý spěch se na mě přenesl sám. Náš riskantní čin mě uchvátil a hryzávý hlad odplynul. Mámina láska mi dala pocit jistoty

a bezpečí. Hadry, jimiž měla omotané nohy, při každém kroku mlaskaly. Nevníkala jsem, že mi sníh prosakuje skrz tenké bílé šněrovací botky na bosé nohy. Cítila jsem jen teplo z máminy ruky a její lásku, která prostupovala celým mým bytím.

Nemohla jsem uvěřit svým očím. Úplně poprvé za celou dobu nám cestu neblokovaly oddíly SS ani žádní jejich drábové. Když jsme šly přes mezery mezi budovami, krátce, jen letmo, jsem zahlédla v dálce vojáky v zimních pláštích, kteří naháněli vězně do houfů a připravovali je na pochod do Německa. Nacisté kleli a řvali rozkazy.

Byla jsem téměř přesně o rok starší než válka. Nikdy jsem nepoznala svobodu. Můj život závisel na tom, jak dobře dokážu odhadnout náladu svých vězňitelů. Věděla jsem, že Němci jsou přes svou brutalitu obvykle děsivě vyrovnaní a klidní, ale toho rána byli na pokraji hysterie a nešťastníky, kteří nestihli dostatečně rychle poslechnout, na místě bez váhání zastřelili.

Vidět vraždění takhle zblízka se mnou nic nedělalo. Násilnou smrt jsem vídala, kam až mi paměť sahala, a naučila jsem se potlačovat emoce. To, co mě děsilo, byli němečtí ovčáci a jejich bestiální zpěněné čelisti. Ty strašlivé psy, kteří byli větší než já, sice drželi psovodi na řemenech, ale oni sebou pořád vztekle škubali. Viděla jsem ty psy už v létě, když jsme s mámou přijely do tábora a vylézaly jsme z dobytčáku na rampu. Naháněli lidi po kolejnicích směrem ke komínům a kouři.

Nikdy jsem se nepodívala do očí nikomu z SS, ze *Schutzstaffelu*, Hitlerova elitního úderného útvaru, v němž byli ti nejfanatictější nacisté z třetí říše, a tak se mi už více než půl roku dařilo unikat jejich běsnění. Máma byla dobrá učitelka: „Vždycky když jdeš kolem Němce, koukej na zem nebo stranou. Nikdy se nesmíš střetnout s jeho pohledem. Nikdy

se žádnému nedívej do očí. Oni to nesnášejí. Rozzuří je to a začnou kolem sebe mlátit. Mohli by tě i zabít.“

A tak jsem vídala jejich černé jezdecké kalhoty a elegantní naleštěné boty – ty pověstné esesácké jezdecké holínky sahající ke kolenům. Vídala jsem jejich švihácké důstojnické hůlky, dýky zavěšené na opasku, symboly umrlčích lebek a ukazováčky. Dívala jsem se jim nejvýš na ramena, na nárameníky. Mohla jsem dohlédnout i na nějaký ten železný kříž připíchnutý na hrudi nebo zavěšený na krku. Myslela jsem si, že takovou uniformu nosí všichni nežidovští muži na světě. Ale nikdy jsem se jim nepodívala do obličeje. Psům jsem se ovšem do očí dívala. Upřeně. A oni mi to opláceli. Slintali a vrčeli. Šlachy na šíjích se jim napínaly. Toužili zabořit zuby do mého těla a roztrhat mě na kusy.

Máma mě pevně držela za ruku a vedla mě tak, abychom pořád zůstávaly blízko nízkých dřevěných budov. Byly jsme na severozápadní straně vyhlazovacího tábora známého jako Březinka, který byl úředně součástí osvětimského komplexu. Zprava nás kryly budovy mužské nemocnice. Nalevo byly barákové bloky, řada za řadou, které nás oddělovaly od Brány smrti, hlavního vchodu do tábora, kde se nyní vězni shromažďovali k odchodu. Máma mě co nejvíc nenápadně vedla na jih směrem k železniční trati, která nás sem před šesti měsíci dovedla.

V dálce hučely motory nákladáků. Některé se rozjížděly, jiným běžely motory naprázdno. Rozkazy z megafonů se navzájem přehlušovaly. Jednou či dvakrát mě máma zatahla těsně k budově a přikrčily jsme se až k zemi. Zoufale jsme se snažily být neviditelné. Byly jsme sice poměrně daleko od obvodového plotu se strážními věžemi, ale já jsem dobře věděla, že jestli nás stráže zahlédnou, budou po nás střílet nebo na nás upozorní vojáky dole. A ti by nás nahnali do houfu k ostatním. Byly bychom obklopeny psůvody se psy

a nebyly bychom schopny uniknout pochodu, o kterém máma říkala, že by ji zabil.

Držely jsme se pokud možno ve stínech a spoléhaly na štěstí. Pomáhalo nám, že baráky stály tak nahusto. Ale ještě víc nám pomáhalo, že Němci panikařili. Blížili se Rusové. Už nebyli daleko. Pomstychtiví Rusové. Nacisté před nimi prchali v takovém chvatu, že si ani nevšimli, že jim vězeňkyně A-27791, vychrtlá žena v hadrech, a A-27633, holčička v bílých šněrovacích botičkách, unikají.

Smysly mi zbystřil nával adrenalinu. Uši a nos mi říkaly skoro stejně tolik jako oči. Chyběl zápach, který jsme cítily od chvíle, kdy jsme do tábora dorazily. Ten všudypřítomný pach, ze kterého se zvedal žaludek. Sirnatý, ostrý, hnilobný *puch* – smrad z hořících vlasů smíšený se zápachem spáleného masa –, který pronikal do chřípí, zahryzával se do každického nervu a ulpíval hluboko v paměti. Dnes jsem tu strašlivou pachut' v ústech, ze které se chtělo zvracet, necítila.

Dnes taky bylo venku mnohem hlučněji než včera, kdy jsem vyběhla na pár minut ven sama, protože mi bylo divné, že v jednom dětském baráku, který stál ve stejném bloku o dva baráky dál, je ticho. Strašidelné ticho. Šla jsem se podívat dovnitř, i když jsem riskovala, že rozčílím blokačku, která za nás byla zodpovědná. Ale ona si mě nevšimla. Ten barák byl prázdný. Ty děti prostě zmizely.

Křečovitě jsem se držela mámy za ruku a najednou jsem si uvědomila, že už dál nedokážu nevnímat chlad. Zalitovala jsem, že nemám nějaké palčáky. V tom baráku včera jsem jedny rukavice viděla, visely na šňůrce u nějakého holčičího kabátku. A já už jsem teď měla dočista zmrzlé prsty. Opravdu jsem potřebovala něco proti zimě. Prohledávat odpadky bylo normální. To tady patřilo k základům přežití. Nebylo to stejné jako krást. Ale krást se nemá, takže ty rukavice jsem si

včera nevzala. Od chvíle, kdy jsem začala mluvit a chápat, mě učili, že mám být slušná a poctivá. Ta holčička, které patřily, by je mohla potřebovat, až se vrátí. A i když jsem v hloubi duše věděla, že už se nevrátí, stejně jsem nechtěla těžít z její smrti. A tak jsem tam ty rukavice nechala.

Po nějakých deseti minutách jsme došly k budově, kterou máma hledala. Vtáhla mě dovnitř. Ten blok sloužil jako ženská nemocnice, ale zdravotnického vybavení tu bylo k vidění jen málo. Tohle byla pouhá zastávka mezi životem a smrtí. Řady postelí obsazených mrtvými a umírajícími. Němci je tam v tom chvatu nechali. Místností se neslo sténání a ženské štkání.

Máma chodila od postele k posteli a pokaždé zatřásla obrysem pod dekou. Někdy sebou žena trhla. Když obrys projevil známky života, šla máma dál. Nedokázala jsem pochopit, co to dělá, ale na to, abych se vyptávala, jsem byla příliš vyděšená. Máma jednu po druhé obešla všechny postele a mrtvých se vždycky ještě dotkla hřbetem dlaně.

„Tahle je studená,“ řekla u jedné a pokračovala v průzkumu.

Konečně mi došlo, co máma hledá. Sáhla pod deku a dotkla se dalšího těla. Nepohnulo se, ale bylo ještě teplé. Ta žena právě vypustila duši.

„Poslouchej mě, Tolo,“ obrátila se máma ke mně. „Musíš udělat všechno, co ti řeknu. Jestli to neuděláš, riskuješ, že tě zabijí.“

„Ano, mami.“

„Sundej si boty a vlez si do postele.“

Co nejrychleji jsem si rozvázala bílé šněrovací botky. Postel byla vyšší než pryčna, na které jsem spávala normálně, takže mi máma musela nahoru pomoci.

„Zalezeš si pod deku obličejem dolů. Lehneš si vedle té ženy a já tě přikryju tak, aby z tebe nic nečouhalo. Ani nohy,

ani hlava. Musíš tady ležet naprosto potichu. Ani slovo. Ani hnout. Ať se děje, co se děje, ať uslyšíš, co uslyšíš. Rozumíš mi? Ten, kdo tě přijde odkrýt, budu já, nikdo jiný.“

Naklonila se blíž.

„Musíš dýchat dolů. Zůstaneš tady a ani se nehneš. Žádný pohyb. Zůstaneš tady, dokud pro tebe nepřijdu. Rozumíš mi?“

„Dobře, mami.“

Mámino slovo pro mě bylo zákonem. Neposlechnout ji by mohlo být osudné.

Mé spoléčnici v posteli bylo tak kolem dvaceti. Nijak se nelišila od stovek mrtvol, které jsem už viděla. Hromádky křivých, špičatých kostí, které držela pohromadě kůže. Lebky s ústy strnulými v němém výkřiku. Takhle mrtvá žena byla hezká. A určitě mladší než máma.

„Obejmi ji,“ nařídila mi máma.

Zastrčila mi hlavu do podpažní jamky mrtvoly a propletla nám nohy. Pak přes nás přetáhla deku tak, aby mrtvé čouhala jen hlava.

„Já teď odejdu, Tolo,“ řekla mi. „Musím se taky schovat. Ale nebudu daleko. Pak se pro tebe vrátím. Ať uslyšíš, co uslyšíš, nehýbej se, dokud se nevrátím. Za žádných okolností. Slibuješ?“

„Ano, mami. Slibuju.“

Dělala jsem přesně to, co mi máma řekla. Ani jsem se nehnula. Mrtvoly jsem se nebála. Proč bych měla? Ta hezká žena byla mrtvá a nemohla mi ublížit. Byla to kamarádka, která mi možná zachrání život. Moje ochránkyně. A tak jsem splnila máminy pokyny, objala mrtvou ženu a čekala.

Zpočátku byla mrtvola ještě teplá. Za to jsem byla vděčná. Po mrazivém plahočení sněhem se mi do nohou vracel cit. Ale pomalu, pomalinku chladla. Ležela jsem, poslouchala, mělce jsem dýchala a čekala. Přemítala jsem, proč

ta hezká žena asi zemřela. Předpokládala jsem, že nejspíš z hladu.

Byla jsem nezvykle klidná. Zaplavil mě podivný druh pokoje. Uvolnila jsem se a začala jsem si v duchu vybavovat panenku se zelenou tvářičkou. Ne celou panenku. Jen hlavičku. Viděla jsem ji, když jsme utíkaly sem, trčela z bláta. Nevěděla jsem, jestli se hlavička ulomila od těla nebo je tělo pod ní v blátě. Moc ráda bych si ji vzala s sebou. Jenže jsme neměly čas se zastavit.

Ta hlavička měla přátelské oči a laskavý úsměv. Chtěla jsem ji. Tady v táboře jsem neměla žádné hračky. Nechtěla jsem si hrát. Vlastně jsem nevěděla, co to je, hrát si. V mém životě šlo jen o to, jak přežít. Ale já jsem chtěla hlavičku té panenky na to, abych si s ní mohla povídat a aby mi dělala společnost. Měla moc krásné oči.

Začala se mi klížit víčka. Cítila jsem se bezpečně. Máma byla blízko. Adrenalin z dobrodružství venku pod širým nebem vyprchal.

A pak jsem uslyšela ty boty.

KAPITOLA DRUHÁ
ZA UBRUSEM

*Židovské ghetto, Tomaszów Mazowiecký,
Němci okupované střední Polsko, 1941
Věk: dva až tři roky*

Moje království se prostíralo pod kuchyňským stolem. Jeho hranice vymezovaly střapaté okraje laciné látky přehozené přes čtyřnohou desku, která byla tlukoucím srdcem našeho stísněného domova v ghettu. Za ubrusem se nacházel svět dospělých a jejich nerovné války mezi nacistickými perzekutory a utiskovanými Židy. Z úkrytu ve své soukromé říši jsem obličej dospělých viděla jen vzácně – z mé perspektivy existoval vnější svět jen od kolen dolů. Ale slýchala jsem je mluvit a dala jsem si za cíl přijít na to, od kterého páru nohou pochází který hlas.

Slyšela jsem útržky rozhovorů a slova, která se opakovala zas a zas, ve strachu, vzteku a zlosti. Slova, která se mi vryla do paměti.

„Gestapo“.

„SS“.

„*Aktion*“.
„Příděly“.
„Margarín“.
„Hitler“.
„Padl přímo na ulici, mrtvý“.
„Vyhladovění“.
„Palestina“.
„*Judenrat*“.
„Ghetto“.
„Kropfitsch“.
„Další“.
„Ubohé děcko“.
„Do týla“.
„Chudáci rodiče“.

Za ubrusem se nikdy neozývaly žádné dobré zprávy. Život za ubrusem byl litaní katastrof, mizejících lidí, masakrů a neustálé snahy sehnat něco k jídlu.

Nemluvě o střelbě a křiku venku za oknem.

Když přišly mimořádně špatné zprávy, dospělí šeptali. Snažili se, abych je neslyšela. Když se ozvalo lapání po dechu a plesknutí ruky přioplácnuté na ústa, která měla zdušit vyjeknutí či pláč, věděla jsem, že je opravdu zle. Sluch mi sloužil jako systém včasného varování. Rozpoznala jsem lehký krok od cílevědomého. Poznala jsem, když do bytu vstoupil nový pár bot. Někdy byly přátelské. Ale když jsem slyšela těžké boty, věděla jsem, že je zle.

Pod stolem byla má svatyně. Tam jsem přebývala, tam jsem si povídala se svou panenkou.

„Nemáš hlad, *bábele*?“ ptala jsem se jí. „Já strašný a ty určitě taky. Ale neboj se, máma je v kuchyni a vaří polévku z bramborových slupek.“

„Na. Sněž ji. Buď hodná, *bábele*. Je dobrá, ne? Mmmmm. Báječná. Tak dělej. Sněž si tu polévku, *bábele*. Udělá ti dobře.“

„Mrzí mě, že dneska není chleba. Prosím tě, neplakej.“

Tu a tam jsem vylezla zpod ubrusu a vyšplhala se na kolena tátovi Machelovi nebo jsem se uhnízdila na klíně mámě Reizel. Když k nám za raných dnů ghetta, kdy se ještě dalo snáze pohybovat venku, zašel na návštěvu strýček James, sedla jsem si mu na klín a hrála si s jeho huňatým obočím. Ale jinak jsem obvykle zůstávala pod stolem, protože jsem beztak neměla židli. V bytě o čtyřech místnostech nebylo místa nazbyt a ani nábytku nebylo dost pro všechny.

Nebyli jsme jediná rodina, která bydlela v bytě číslo pět v Křížové 24 v Tomaszówě Mazowieckém. Židé byli nuceni žít ve stísněných podmínkách. V mnoha bytech bydlelo dvacet lidí místo pěti či šesti. V jiných počty vystoupaly až na šedesát či sedmdesát! Jedna toaleta musela stačit třeba až čtyřiceti lidem. Já jsem musela kvůli nedostatku místa jíst a spát pod stolem. Někteří lidé spávali na podlaze. Moji rodiče se vmáčkli do jedné postele. Když jsem se v noci probudila strachy, vlezla jsem si k nim.

Když měl člověk štěstí, bydlel společně s přáteli nebo širší rodinou. Když ne, byl nucen žít ve společné domácnosti s neznámými lidmi, které nemohl vystát. Nemám žádnou jasnou vzpomínku, kolik lidí u nás bylo ani kdo to byl. Situace byl tak proměnlivá, že se z bytu stal uprchlický průchodák. Jednoho dne zmizela celá skupina známých hlasů a jejich zmizení provázal spěšný šepot, doléhající pod stůl zpoza ubrusu. Zanedlouho je nahradili jiní. Možná jich dokonce bylo i víc. Atmosféra v bytě se měnila a nebylo to vždycky k lepšímu. To jsem vycítila i zpod stolu.

Byli jsme tam namačkaní jako sardinky.

V Tomaszówě Mazowieckém, průmyslovém městě ve středním Polsku, ležícím přes sto kilometrů jihozápadně od Varšavy, zřídili nacisté ghetto v prosinci 1940. Z hlavní části

města Židy vykážali. Kromě toho od nich vyžadovali, aby se sami označovali za Židy a nosili na rukávě bílou pásku s modrou Davidovou hvězdou. Opomenutí se trestalo smrtí.

Jedním z prvních omezovacích německých nařízení bylo přerušování dodávek elektřiny. Připravit nás o klíčovou součást moderního života bylo dalším cvaknutím nůžek, které nás pomalu a bolestivě odšťihávaly od života. Ani kanalizace nefungovala. Také jsme dostali nařízeno pověsit na okna, odkud byl výhled na árijské okolí, závěsy nebo pleny. Pociť izolace a odloučení od vnějšího světa s každým novým omezením sílil. Nejenže už jsme se nesměli dívat na své polské sousedy, ale spolu s tím, jak jsme byli zaháněni zpět do temného středověku, nám bylo odepřeno i sluneční světlo. Poláci zase dostali nařízeno zastřít okna s výhledem na ghetto, aby neviděli, co se tam děje, a neinformovali o tom vnější svět. Mezi tomaszówskými Poláky bylo i hodně antisemitů a někteří měli z našich útrap možná i radost. Alespoň tu jim závěsy odepřely.

Zpočátku jsme s mámou a tátou bydleli u dědečka s babičkou na Kościuszkově náměstí, což byla před válkou poměrně dobrá adresa v srdci obchodní čtvrti města. V první fázi mělo ghetto tři části a lidé mohli přecházet z jedné do druhé, jenom měli zakázáno opouštět vymezený prostor bez povolení. Ale o dvanáct měsíců později Němci dvě části zrušili a nahnali všechny Židy do té nejmenší, kterou mohli snáz uzavřít. Klaustrofobní pocity zesílily. Vykopli nás z domova na Kościuszkově náměstí a my jsme byli hluboce vděční, že nás jedna rodina, se kterou jsme se znali, přijala v Křížové 24.

Během těch tří a půl roku, kdy jsem žila za zdmi ghetta – pokud se tomu dá říkat život –, jsem se jen vzácně nadechla čerstvého vzduchu. Téměř všechn čas jsem trávila uvnitř, a to z prostého důvodu – pobývat venku bylo příliš